

$$\bar{x}_i = \frac{1}{n_i} \sum_{j=1}^{n_i} l_{ij}, \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m), \quad (8.29)$$

pomocou ktorej určíme výberovú varianciu pre i -tú skupinu

$$\hat{\sigma}_i^2 = \frac{1}{n_i - 1} \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij} - \bar{x}_i)^2 \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m). \quad (8.30)$$

Použitím určených stredných hodnôt $\bar{x}_1, \bar{x}_2, \dots, \bar{x}_m$ vypočítame súčet štvorcov interných variancií

$$\left(\sum v_i^2 \right)_I = S_I^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij} - \bar{x}_i)^2 = \sum_{i=1}^m \{(n_i - 1) \hat{\sigma}_i^2\}. \quad (8.31)$$

Keďže celkový počet meraní je

$$n = \sum_{i=1}^m n_i = n_1 + n_2 + \dots + n_m \quad (8.32)$$

a my potrebujeme odhadnúť m parametrov $(\mu_1, \mu_2, \dots, \mu_m)$, podiel $\frac{S_I^2}{\sigma^2}$ má χ^2 rozdelenie s $n - m$ stupňami voľnosti

$$\frac{S_I^2}{\sigma^2} \approx \chi^2(n - m), \quad (8.33)$$

z ktorého odhadneme hodnotu variancií σ^2

$$\hat{\sigma}_I^2 = \frac{S_I^2}{n - m} = \frac{1}{n - m} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij} - \bar{x}_i)^2 = \frac{1}{n - m} \sum_{i=1}^m \{(n_i - 1) \hat{\sigma}_i^2\} \quad (8.34)$$

$\hat{\sigma}_I^2$ sa nazýva v analýze variancií **interná variancia**.

V zmysle vzťahu (8.27) vyslovíme hypotézu, že všetky výberové stredné hodnoty $\bar{x}_i$ sú rovné hodnote $\bar{x}$. S ohľadom na uvedený predpoklad môžeme definovať totálny súčet štvorcov variancií

$$S_T^2(\mu) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij} - \mu)^2. \quad (8.35)$$

Minimalizáciou funkcie S_T^2 deriváciou určíme celkový odhad teoretickej strednej hodnoty μ veličinou $\bar{x}$ (výberovou strednou hodnotou):

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} \ell_{ij} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^m (n_i \bar{x}_i), \quad (8.36)$$

kde $\bar{x}_i$ je určené vzťahom (8.22), n je celkový počet meraní (8.32) a $\sum_{j=1}^{n_i} \ell_{ij} = n_i \bar{x}_i$

Varianciu každej vzorky strednej hodnoty $\bar{x}_i$ s ohľadom na celkovú strednú hodnotu $\bar{x}$

vyjadríme, keď podľa rovnice (8.30) platí $\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^m n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2}{m - 1}$

$$S_E^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\bar{x}_i - \bar{x})^2 = \sum_{i=1}^m n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2 = (m-1)\sigma^2, \quad (8.37)$$

čo vedie k rozdeleniu χ^2 s $m-1$ stupňami voľnosti

$$\frac{S_E^2}{\sigma^2} \approx \chi^2(m-1). \quad (8.38)$$

Toto nám poskytuje iný odhad náhodnej hodnoty variancie, nazvanej **externá variancia** pomocou vzťahu

$$\hat{\sigma}_E^2 = \frac{1}{m-1} \sum_{i=1}^m \{n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2\} = \frac{S_E^2}{m-1}. \quad (8.39)$$

Do rovnice (8.35) namiesto teoretickej strednej hodnoty μ dosadíme hodnotu $\bar{x}$ a vo vzťahu v zátvorke pridáme $-\bar{x}_i$ a $+\bar{x}_i$

$$\begin{aligned} S_T^2 &= S_T^2(\bar{x}) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (l_{ij} - \bar{x})^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} [(l_{ij} - \bar{x}_i) + (\bar{x}_i - \bar{x})]^2 = \\ &= \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (l_{ij} - \bar{x}_i)^2 + \sum_{i=1}^m n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2 + 2 \sum_{i=1}^m \left[(\bar{x}_i - \bar{x}) \sum_{j=1}^{n_i} (l_{ij} - \bar{x}_i) \right] = \\ &= \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (l_{ij} - \bar{x}_i)^2 + \sum_{i=1}^m n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2, \end{aligned} \quad (8.40)$$

keď výraz v hranatej zátvorke konverguje k nule.

Porovnaním vzťahov (8.31) a (8.37) totálna suma štvorcov variancií bude daná súčtom štvorcov interných a externých variancií

$$S_T^2 = S_I^2 + S_E^2. \quad (8.41)$$

Podiel vzťahov (8.41) s varianciou vedie k rozdeleniu χ^2

$$\frac{S_T^2}{\sigma^2} = \frac{S_I^2}{\sigma^2} + \frac{S_E^2}{\sigma^2} \sim \chi^2(n-1). \quad (8.42)$$

Z totálnej sumy štvorcov variancií S_T^2 dostaneme celkovú varianciu $\hat{\sigma}_T^2$ predelením rovnice (8.41) s $(n-1)$ a použitím vzťahov (8.34) a (8.39), keď v menovateli rovnice sme pridali $+m$ a $-m$

$$\hat{\sigma}_T^2 = \frac{S_T^2}{n-1} = \frac{S_I^2 + S_E^2}{n-1} = \frac{\hat{\sigma}_I^2(n-m) + \hat{\sigma}_E^2(m-1)}{(n-m) + (m-1)}, \quad (8.43)$$

kde $(n-m)$, $(m-1)$, $(n-1)$ sú stupne voľnosti pre S_I^2 , S_E^2 a S_T^2 . Tri typy variancií sú uvedené v tab. 8.1.

Z pomeru externej a internej variancie, získame nasledovné F - rozdelenie:

$$F_0 = \frac{\frac{S_E^2}{m-1}}{\frac{S_I^2}{n-m}} = \frac{\hat{\sigma}_E^2}{\hat{\sigma}_I^2} \sim F(m-1, n-m). \quad (8.44)$$

Typ variancie	Stupeň voľnosti	Súčet štvorcov	Variancie
Interná	$n-m$	$S_I^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij} - \bar{x}_i)^2$	$\hat{\sigma}_I^2 = \frac{S_I^2}{n-m}$
Externá	$m-1$	$S_E^2 = \sum_{i=1}^m n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2$	$\hat{\sigma}_E^2 = \frac{S_E^2}{m-1}$
Totálna	$n-1$	$S_T^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij} - \bar{x})^2$	$\hat{\sigma}_T^2 = \frac{S_T^2}{n-1}$

Nech $F_{\alpha}(m-1, n-m)$ znamená kritickú hodnotu F – rozdelenia s $(m-1, n-m)$ stupňami voľnosti pri hladine významnosti α . Ak

$$F_0 > F_{\alpha}(m-1, n-m),$$

zamietame nulovú hypotézu H_0 , čo znamená významný rozdiel medzi rôznymi skupinami meraní. Pri opačnom relačnom vzťahu nie je zamietnutá nulová hypotéza.

Pri numerických výpočtoch je vhodnejšie používať nasledovné vzťahy pre S_I^2 , S_E^2 a S_T^2 :

$$S_E^2 = \sum_{i=1}^m n_i (\bar{x}_i - \bar{x})^2 = \sum_{i=1}^m (n_i \bar{x}_i^2) - n \bar{x}^2, \quad (8.45)$$

$$S_T^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij} - \bar{x})^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij}^2) - n \bar{x}^2, \quad (8.46)$$

$$S_I^2 = S_T^2 - S_E^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij}^2) - \sum_{i=1}^m (n_i \bar{x}_i^2). \quad (8.47)$$

Príklad 8.6. Preskúmame, či zmena počasia má vplyv na meranie uhlov. Meranie bolo vykonané v štyroch časových obdobiach s rovnakým teodolitom (t.j. $m = 4$). Predpokladáme, že výsledky meraní uvedené v tabuľke majú rovnakú presnosť. Uvedeným príkladom ilustrujeme postup analýzy variácií.

i	Čas merania	n_i	Odmerané hodnoty a_{ij} ($j = 1, 2, \dots, n_i$)			
1	$t_1 = 7.00$ hod.	3	56.04 46	56.04 48	56.04 49	
2	$t_2 = 11.00$ hod.	2	56.04 45	56.04 44		
3	$t_3 = 14.00$ hod.	3	56.04 46	56.04 47	56.04 48	
4	$t_4 = 19.00$ hod.	4	56.04 43	56.04 45	56.04 44	56.04 46

V záujme zjednodušenia výpočtu redukuje sa uhlové hodnoty o konštantu 56.04 46

$$\ell_{ij} = \alpha_{ij} - 56.04 46.$$

Redukované hodnoty ℓ_{ij} sú v nasledujúcej tabuľke.

i	Čas merania	n_i	$\ell_{ij}, (j = 1, 2, \dots, n_i)$	$\sum_{j=1}^{n_i} \ell_{ij}$	$\bar{x}_i = \frac{1}{n_i} \sum_{j=1}^{n_i} \ell_{ij}$	$n_i \bar{x}_i^2$	ℓ_{ij}^2	$\sum_{j=1}^{n_i} \ell_{ij}^2$
1	t_1	3	0, 2, 3	5	$+\frac{5}{3}$	$\frac{25}{3}$	0, 4, 9	13
2	t_2	2	-1, -2,	-3	$-\frac{3}{2}$	$\frac{9}{2}$	1, 4	5
3	t_3	3	0, 1, 3	3	+1	3	0, 1, 4	5
4	t_4	4	-3, -1, -2, 0	-6	$-\frac{3}{2}$	9	9, 1, 4, 0	14
	Suma $\sum_{i=1}^m$	$n=12$		-1		$\frac{149}{6}$		37

Z vypočítaných hodnôt v tabuľke vypočítame celkovú strednú hodnotu $\bar{x}$, externú varianciu S_E^2 a externú varianciu $\hat{\sigma}_E^2$

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} \ell_{ij} = \frac{1}{12} \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^{n_i} \ell_{ij} = -\frac{1}{12},$$

$$S_E^2 = \sum_{i=1}^m (n_i \bar{x}_i^2) - n \bar{x}^2 = \frac{149}{6} - 12 \left(-\frac{1}{12} \right)^2 = 24.83 - 0.08 = 24.75,$$

$$\hat{\sigma}_E^2 = \frac{S_E^2}{m-1} = \frac{24.75}{4-1} = 8.25.$$

Na výpočet S_T^2 použijeme rovnicu (8.46)

$$S_I^2 = S_T^2 - S_E^2 = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} (\ell_{ij}^2) - \sum_{i=1}^m (n_i \bar{x}_i^2) = 37 - \frac{149}{6} = 37 - 24.83 = 12.17.$$

Interná variancia je vyjadrená vzťahom (8.34)

$$\sigma_I^2 = \frac{S_I^2}{n-m} = \frac{12.17}{12-4} = 1.52.$$

Významnosť rozdielov variancií posúdime F testom podľa rovnice

$$F_0 = \frac{\hat{\sigma}_E^2}{\sigma_I^2} = \frac{8.25}{1.52} = 5.42 > 4.07 = F_{\alpha}(m-1, n-m) = F_{\alpha=5\%}(3,8).$$

Hodnotu $F_{\alpha} = 4.7$ sme určili v tabuľke VIIb F rozdelenia. Na základe F – testu vyslovujeme záver pri riziku chybného rozhodnutia 5 %, že sú významné rozdiely v meraných uhloch, ktoré boli merané v rôznych časových obdobiach.